ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-3

TIJORAT BANKLARIDA MAJBURIYATLAR HISOBINI XALQARO STANDARTLARI

To`rayev Erkin Eshkabilovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti Tarmoqlar iqtisodiyoti kafedrasi o`qituvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy bank tizimi murakkab moliyaviy munosabatlarga asoslangan bo‘lib, tijorat banklarining majburiyatlari ularga yuklatilgan asosiy mas’uliyatlardan biridir. Banklarning majburiyatlarini aniq hisobga olish va boshqarish xalqaro standartlarga muvofiq amalga oshirilishi lozim. Ushbu maqolada tijorat banklarida majburiyatlar hisobini yuritishning xalqaro standartlari va ular asosida qo‘llaniladigan tamoyillar tahlil qilinadi.

Kalit so`zlar: Tijorat banklari, Bazel kelishuvlari, depozit majburiyatlari, derivativ instrumentlar, likvidlik koeffitsiyenti, hisobdorlik, moliyaviy instrumentlar

INTERNATIONAL STANDARDS FOR ACCOUNTING FOR LIABILITIES IN COMMERCIAL BANKS

Abstract: The modern banking system is based on complex financial relations, and the liabilities of commercial banks are one of the main responsibilities assigned to them. Accurate accounting and management of banks' liabilities should be carried out in accordance with international standards. This article analyzes international standards for accounting for liabilities in commercial banks and the principles applied on their basis.

Keywords: Commercial banks, Basel Accords, deposit liabilities, derivative instruments, liquidity ratio, accountability, financial instruments

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ УЧЕТА ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Аннотация: Современная банковская система основана на сложных финансовых отношениях, а обязательства коммерческих банков являются одной из основных возложенных на них обязанностей. Точный учет и управление обязательствами банков должны осуществляться в соответствии с международными стандартами. В статье анализируются международные стандарты учета обязательств в коммерческих банках и принципы, применяемые на их основе.

Ключевые слова: Коммерческие банки, Базельские соглашения, депозитные обязательства, производные инструменты, коэффициент ликвидности, подотчетность, финансовые инструменты

Kirish: Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ga muvofiq uyg‘unlashtirilgan 22-sonli “Chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarning hisobi” buxgalteriya hisobining milliy standarti tasdiqlandi.

Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB) tomonidan o'rnatilgan ushbu standartlar kompaniyalarga taqqoslanadigan va ishonchli moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda yordam beradi.

Tijorat banklarida majburiyatlar hisobini yuritish xalqaro standartlarga muvofiq amalga oshiriladi. Bu standartlar banklarning moliyaviy barqarorligi va hisobdorligini oshirishga xizmat qiladi. Asosiy xalqaro standartlar quyidagilardan iborat:

1. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS).
2. Bazel kelishuvlari (Basel Accords).
3. Xalqaro buxgalteriya standartlari (IAS).

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-3

4. Bank majburiyatlarining asosiy turlari.

Asosiy qism:

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS).

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (**IFRS – International Financial Reporting Standards**) – bu moliyaviy hisob-kitoblarni yuritish va hisobotlarni tayyorlash bo‘yicha xalqaro talablarga mos keluvchi tizimdir. Ushbu standartlar **Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB)** tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, turli mamlakatlardagi moliyaviy hisoblarni yagona me'yorlar asosida yuritish imkonini beradi.

Tijorat banklari uchun IFRS muhim ahamiyatga ega, chunki bu standartlar bank majburiyatlarini aniq va shaffof aks ettirish, investorlar va tartibga soluvchilar uchun ishonchli ma’lumot taqdim etish imkonini yaratadi.

Banklar faoliyatida moliyaviy hisobotning aniqligi va shaffofligi juda muhim. Shuning uchun IFRS talablariga muvofiq, banklarning barcha majburiyatlari aniq tasniflanishi va tegishli moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishi kerak.

Asosiy majburiyat turlari:

1. **Depozit majburiyatlari** – mijozlarning jamg‘armalari va hisobvaraqlari bo‘yicha majburiyatlar.
2. **Qarz majburiyatlari** – bank tomonidan olingan kreditlar va obligatsiyalar.
3. **Derivativ instrumentlar bo‘yicha majburiyatlar** – fyucherslar, optsionlar va svop shartnomalari.
4. **Shartli majburiyatlar** – kafolatlar, kredit liniyalari va boshqa qo‘shimcha majburiyatlar.

IFRS talablariga muvofiq, bank majburiyatlari quyidagi usullar asosida baholanadi:

- **IAS 32 – Moliyaviy instrumentlarning taqdimoti**: Bank aktivlari va majburiyatlarini aniq ajratib ko‘rsatish.
- **IAS 39 – Moliyaviy instrumentlarning baholanishi**: Moliyaviy majburiyatlarni bozordagi real qiymat bo‘yicha baholash.
- **IFRS 9 – Moliyaviy instrumentlar**: Kredit tavakkalchiligi va foiz daromadlarini aks ettirish.

Tijorat banklari IFRS bo‘yicha quyidagi moliyaviy hisobotlarni tayyorlashlari kerak:

1. **Moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot (Balance Sheet)** – bank aktivlari va majburiyatlari aks ettiriladi.
2. **Moliyaviy natijalar hisobot (Income Statement)** – daromadlar va xarajatlar ko‘rsatiladi.
3. **Pul oqimlari hisobot (Cash Flow Statement)** – pul mablag‘larining kirim-chiqimi haqida ma’lumot beradi.
4. **O‘zgarishlar kapital hisobot (Statement of Changes in Equity)** – aksiyadorlik kapitalidagi o‘zgarishlar tasvirlanadi.

Tijorat banklari uchun **IFRS** talablariga mos kelish moliyaviy barqarorlik va ishonchlilikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu standartlar bank majburiyatlarini aniq tasniflash va ularni bozordagi real qiymat bo‘yicha baholash imkonini beradi. Natijada, banklar xalqaro darajada raqobatbardosh bo‘lib, investorlar va mijozlar uchun ishonchli moliyaviy hamkor sifatida faoliyat yuritishlari mumkin.

Bazel kelishuvlari (Basel Accords).

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-3

Bazel kelishuvlari (Basel Accords) – bu xalqaro bank nazorati standartlari bo‘lib, ular banklarning kapital yetarliligi, tavakkalchilikni boshqarish va moliyaviy barqarorligini oshirishga qaratilgan.

Birinchi Bazel kelishuvi (Basel I) 1988-yilda qabul qilingan bo‘lib, u banklarning **kapital yetarliligi** va **kredit tavakkalchiligi**ni boshqarishga qaratilgan.

Asosiy talablar:

- Banklar **kamida 8% kapital yetarliligi** (Capital Adequacy Ratio, CAR) darajasiga ega bo‘lishi shart.
- Bank aktivlari tavakkalchilik darajasiga qarab tasniflanadi (0%, 20%, 50%, 100%).
- Kredit xavflarini nazorat qilish uchun minimal kapital zaxiralari belgilandi.

Kamchiliklari:

- Tavakkalchilik turlari yetarlicha batafsil hisobga olinmagan.
- Bozor va operatsion xavflar e’tiborga olinmagan.

Bazel II 2004-yilda Bazel I’ni takomillashtirish maqsadida ishlab chiqilgan bo‘lib, u bank tavakkalchiliklarini yanada aniqroq baholash tizimini taklif qildi.

Asosiy tamoyillar:

Bazel II **uch ustundan** iborat:

1. **Kapital yetarliligi** – banklar kredit, bozor va operatsion tavakkalchiliklar bo‘yicha minimal kapital talablariga rioya qilishi kerak.
2. **Nazoratchi organlar tomonidan baholash** – banklarning tavakkalchiliklarni boshqarish tizimlari muntazam nazorat qilinadi.
3. **Shaffoflik va bozor intizomi** – banklar moliyaviy holati va tavakkalchilik strategiyalari haqida ochiq hisobot taqdim etishi lozim.

Kamchiliklari:

- 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz Bazel II standartlari yetarli emasligini ko‘rsatdi.
- Banklar kredit tavakkalchiligini baholashda haddan tashqari erkinlikka ega bo‘ldi.
- Likvidlik tavakkalchiligi va tizimli tavakkalchiliklar yetarlicha inobatga olinmadi.

Bazel III 2010-yilda qabul qilingan bo‘lib, u **2008-yilgi moliyaviy inqiroz** saboqlaridan kelib chiqqan holda Bazel II’ni takomillashtirishga qaratilgan.

Asosiy talablar:

1. **Kapital yetarliligi oshirildi**
   - Banklarning **minimal kapital yetarliligi 8% dan 10,5% gacha oshirildi**.
   - **Core Tier 1 (Asosiy kapital)** minimal darajasi **4,5% dan 6% gacha oshdi**.
2. **Likvidlik talablari kuchaytirildi**
   - **Likvidlik qoplash koeffitsiyenti (LCR)** – banklar qisqa muddatli shoklarga bardosh berish uchun yetarli likvidlik zaxirasiga ega bo‘lishi kerak.
   - **Barqaror moliyalashtirish koeffitsiyenti (NSFR)** – uzoq muddatli barqarorlik uchun banklar aktiv va passivlarini muvozanatlashtirishi lozim.
3. **Tizimli xavflarni kamaytirish**
   - Juda yirik va muhim banklar qo‘shimcha kapital talablariga javob berishi kerak.
   - Derivativ va boshqa yuqori xavfli moliyaviy instrumentlar bo‘yicha cheklovlar kiritildi.

Xalqaro buxgalteriya standartlari (IAS).

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-3

Xalqaro buxgalteriya standartlari (IAS – International Accounting Standards) – bu butun dunyo bo‘ylab moliyaviy hisobotlarni yagona formatda yuritish va taqdim etish uchun ishlab chiqilgan qoidalar to‘plamidir.

IAS ning asosiy maqsadi – moliyaviy hisobotlarning **shaffofligi**, **taqqoslanishi** va **ishonchliligini** ta’minlash orqali investorlar, kreditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun ishonchli ma’lumot berishdir.

Tijorat banklari faoliyatida IAS standartlariga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu:

- Banklarning **moliyaviy barqarorligi**ni oshirishga yordam beradi.
- Xalqaro bozorda **investitsion jozibadorlikni** kuchaytiradi.
- Bank faoliyatining **shaffofligi va ishonchliligini** ta’minlaydi.

1. IAS 1 – Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish

- Banklarning moliyaviy hisobotlari **tuzilishi**, **mazmuni** va **majburiy elementlari**ni belgilaydi.
- Banklar **moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot**, **moliyaviy natijalar hisobotlari**, **pul oqimlari hisobotlari** va **kapital o‘zgarishlari haqida hisobot** tayyorlashlari lozim.

2. IAS 7 – Pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot

- Bankning **pul mablag‘lari harakati** to‘g‘risida ma’lumot beradi.
- Operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat bo‘yicha pul oqimlarini ko‘rsatishni talab qiladi.

3. IAS 32 – Moliyaviy instrumentlarning taqdimoti

- **Aktivlar va majburiyatlarni** to‘g‘ri tasniflashni belgilaydi.
- Moliyaviy instrumentlarni aktiv va majburiyat sifatida qanday aks ettirish kerakligini aniqlaydi.

4. IAS 39 – Moliyaviy instrumentlarni baholash va tan olish

- Bank aktivlari va majburiyatlarini **bozor qiymati** yoki **amortizatsiya qilingan qiymat** bo‘yicha baholash qoidalarini belgilaydi.
- Moliyaviy instrumentlar bo‘yicha **tavakkalchiliklarni boshqarish** mexanizmlarini o‘z ichiga oladi.

5. IFRS 9 – Moliyaviy instrumentlar (IAS 39 o‘rnini bosgan yangi standart)

- Banklar kredit tavakkalchiligini baholash va **kredit yo‘qotishlarini** hisobga olish usullarini belgilaydi.
- Moliyaviy aktivlar va majburiyatlarning **tasnifi va baholash** usullarini takomillashtiradi.

6. IAS 37 – Majburiyatlar va zaxiralarni baholash

- Banklar tomonidan **zaxiralar**, **shartli majburiyatlar** va **majburiy to‘lovlar**ni hisobga olish usullarini belgilaydi.
- Kredit xavflari yoki huquqiy da’volar kabi **noaniq majburiyatlarni** qanday baholash kerakligini tushuntiradi.

7. IAS 18 – Daromadlarni tan olish (hozirda IFRS 15 bilan almashtirilgan)

- Banklar tomonidan **foiz daromadlari**, **komissiyalar**, **kreditlardan tushgan daromadlar**ni qanday tan olish qoidalarini belgilaydi.
- Bank xizmatlari bo‘yicha tushumlarni **hisobga olish vaqtini** aniq belgilaydi.

- **XULOSA**: Tijorat banklari xalqaro standartlarga muvofiq o‘z majburiyatlarini yuritishlari shart. **IFRS, IAS va Basel III** kabi me’yorlar banklarning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

ta’minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, majburiyatlarning to‘g‘ri hisobini yuritish bank tizimining umumiy barqarorligi va ishonchliligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, banklar ushbu standartlarga qat’iy rioya qilishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida banklarda buxgalteriya hisobi. O‘quv qo‘llanma. Hammuallif – T.: “MOLIYa”, 2010 – 272 b.*
2. *M.Bonham.Generally accepted accounting practice under IFRS. Ernst & Young. USA, 2010.*
3. *Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari. Tarjima. A. Rizaqulov, B.Xasanov, A.Usanov, Z.Mamatov. T.: - 2004.*
4. *Jalolova D. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari - T.: Moliya instituti, 2004. - 25 b.*
5. *Mejdunarodnie standarti buxgalterskogo ucheta. I tom. - Tashkent, 2000.*
6. *Mejdunarodnie standarti buxgalterskogo ucheta. II tom. - Tashkent, 2000.*
7. www.nb.uz.
8. www.cbu.uz
9. www.ipotekabank.infonet.uz.